

Bosaanleg in crisistijden

Goed voor platteland en natuur

Leffert Oldenkamp

De overheid probeert verschillende crises tegelijk te bezweren. Dat leidt tot wat minder luxe, maar duurzaam nut levert het amper op. Gevangen in oude doctrines, blijven kabinet en provinciale besturen financiële steun en bescherming bieden aan organisaties die op input sturen. Dat is heel jammer, want we hebben niet alleen last van virtueel geld, maar ondervinden ook hinder van virtuele biodiversiteit, van virtuele armoedebestrijding, en uiteindelijk van slechts virtuele duurzaamheid. Land onder water zetten of anderszins 'teruggeven aan de natuur' is een in meerderlei opzicht verspillend tijdverdrijf. Bomen planten is goed voor het platteland en voor de natuur. Hout hebben we hard nodig.

Meerdere crises tegelijk aanpakken is moeilijk

Er is meestal wel een beetje crisis. Soms wat meer, zoals we nu merken (economie, klimaat, energie, geld, voedsel, biodiversiteit). De aandacht gaat vooral uit naar de vraag hoe we financieel-economisch overeind blijven en werkgelegenheid als motor van de economie kunnen behouden. Die crisis hebben we blijkbaar voor een belangrijk deel te danken aan weglekkende virtuele geldstromen (overwaardering van het een en ander). Bij het zoeken naar oplossingen wordt tegelijk gepoogd ook andere crises te beteugelen. Zo zal het klimaat beheerst, armoede bestreden en biodiversiteit behouden moeten blijven. Er bestaan evenwel geen duidelijke overeenkomsten, laat staan parallellen, met betrekking tot oorzaak en/of oplossing van die verschillende crises. Bovendien kunnen 'virtuele waarden' ook een rol spelen bij andere crises dan de financiële: overwaardering van hetgeen te behouden of te maken valt. Zo kan een bepaalde vorm van biodiversiteit overgewaardeerd (virtueel) zijn, terwijl voedseltekorten ondergewaardeerd blijven. Er zijn aspecten van luxe en van armoede, die in hun weerbaarheid niet één op één te verhelpen zijn.

Met zo veel niet sluitende afwegingen blijkt al gauw dat bij het besteden van belastinggeld bestaande belangen door de politiek gerespecteerd blijven. Dit heeft overigens wel tot gevolg dat werkgelegenheid in bepaalde mate behouden blijft. Maar het risico bestaat dat sommige vormen van werkgelegenheid ons op den duur niet verder helpen. Een verfrissende aanpak blijft achterwege: minder urgente zaken worden

te weinig afgeschoten (resultierend in onvoldoende bezuinigingen) en op termijn van belang zijnde voorzieningen komen nauwelijks van de grond (onvoldoende innovatie, te weinig grondstoffen, geen zichzelf bedruipende werkgelegenheid). Het planten van bomen in crisistijd lijkt wel verfrissend: het schept blijvende werkgelegenheid en bossen blijven in de toekomst van belang voor de houtvoorziening en voor andere functies. Ligt daar dan een deel van de oplossing?

Op input sturende maatregelen werken onvoldoende als crisisbestrijding

In elk geval dienen we ons ervan bewust te zijn dat in de huidige plannen om de crisis te lijf te gaan beperkt overgebleven geldmiddelen in raderen van de economie of de samenleving worden gepompt die vooral op input sturen. Een fenomeen dat vroeger aan de overheid werd verweten: een log ambtelijk apparaat dat met ruim beschikbare middelen zijn eigen gang erin hield. Ondertussen heeft het bedrijfsleven dit fenomeen omarmd, waarbij geregeld op publieke gelden een beroep wordt gedaan, zowel voor eigen instandhouding, voor innovatieve ontwikkelingen als voor een continu hoog uitvoeringsniveau van al dan niet dringende publieke opdrachten. De burger betaalt het gelag.

Internationaal ontwikkelingswerk opereert volgens dat beginsel van inputsturing. Er wordt onafhankelijk van de output blijvend 0,8% van ons BNP geclaimd. De bereikte resultaten staan niet in verhouding tot een dergelijke som geld. Voedselvoorziening en armoedebestrijding, als onderdelen van onze complexe crisissituatie, worden onvoldoende aangepakt. Over ontwikkelingshulp verschenen verhelderende analyses van Jacob Kol (*NRC Handelsblad*, 10 november 2008) en Marcia Luyten (*NRC Handelsblad*, 22 en 29 maart 2009), die de '0,8-norm' beschouwen als goed voor het 'ontwikkelingsestablishment', maar weinig aanbrengend voor de allerarmsten.

Bossen krijgen in het ontwikkelingswerk veel aandacht, maar de conventies en protocollen betreffende duurzaamheid bevorderen te weinig de instandhouding van het bos zelf. Recentelijk heeft de minister van LNV nog weer initiatieven aangekondigd voor het bossenprogramma van de Verenigde Naties. Er wordt gezocht naar financieringsmechanismen en gestreefd naar betere samenwerking en bewustwording. Juist door gebrek aan concrete acties is de laatste jaren een groot deel van het toch beschikbare budget verdwenen in cursussen en symposia voor bewustwording ten aanzien van allerlei problemen. Zo wordt die 0,8% aardig weggewerkt.

Populierenbos langs de dijk.

Windmolens versus populieren: geen moeilijke keuze.

Milieubeweging, natuurbeschermingsorganisaties en terreinbeherende instanties vertonen, vooral in Nederland, kenmerken van inputsturing: de organisaties en hun vastliggende patronen slokken grote sommen subsidiegeld en donaties op. Het valt dergelijke lichamen moeilijk om – bijvoorbeeld in tijden van crisis – accenten te verschuiven. In toenemende mate verschijnen kritieken op starheid en mislukkingen die als gevolg van - bijvoorbeeld - het huidige natuurbeheer zichtbaar worden (*Spil*, 2008, 2/3: “Van platteland tot landgoed” en *NRC Handelsblad*, 29 maart 2009: “Mislukte natuur”). Er bestaat bij deze organisaties nauwelijks aandacht voor het multifunctionele bos dat middels houtoogst zichzelf zou kunnen bedruipen.

Zelfs zonder crisis valt er veel voor te zeggen om de op dit terrein bereikte resultaten kritisch tegen het licht te houden. Niettemin brengen schrijnende voorbeelden van gebrekkige inputsturing de gevestigde orde (inclusief de politieke arm daarvan) nog niet tot bezinning. Bij het zoeken naar mogelijkheden om meerdere crises tegelijkertijd te beteugelen is dat een grote handicap. Als voorbeeld uit de bossensector: door biomassa te verstoken dringen we CO₂ niet terug, wordt armoede niet bestreden en wordt de bostoestand niet verbeterd. Er ontstaat slechts tijdelijk werkgelegenheid en we zitten – zonder bomen bij te planten - opgescheept met dure alternatieve energiebronnen.

In de vorige eeuw zijn veel bomen geplant

Wanneer werkgelegenheid aan de orde is en tegelijkertijd de daaruit resulterende producten en diensten van blijvende betekenis moeten zijn, dan biedt het planten van bomen soelaas. Dat viel (achteraf) in de eerste helft van de vorige eeuw al te constateren toen in Nederland grote oppervlakten woeste gronden werden bebost. Daarmee werden ze productief gemaakt. De bossen beschermden bovendien de dorpen en de landbouwgronden tegen winderosie. Het hout uit die bossen bleek veel toepassingen te vinden, hoewel aanvankelijk de veronderstelling was dat het een grote afzetmarkt zou hebben voor het stutten van steenkoolmijnen. Tegen de tijd dat het hout te leveren viel, bleken de mijnen niet meer rendabel te zijn; desondanks kreeg het hout andere nuttige bestemmingen.

Ook toen al bleek dat aangelegde bossen veel meer betekenis hebben dan het leveren van hout. Eigenaardig genoeg wordt nog steeds de opvatting verkondigd dat de toen aangelegde ‘productiebossen’ niet aanvaardbaar zouden zijn uit een oogpunt van natuurlijke diversiteit. Evenwel zijn met het ouder worden van de beplantingen structuurrijke bossen

met veel biodiversiteit ontstaan. Iemand die nu nog beweert dat in de eerste helft van de vorige eeuw aangelegde bossen naargeestige boomkarakters zijn, heeft het bos niet bekeken. Dergelijke ongenueanceerde aanvallen gaan eraan voorbij dat zowel in spontaan ontwikkelde bossen als in beplantingen stadia met weinig variatie te onderkennen zijn. Dat stadium is voor de ontginningssystemen al lang gepasseerd.

Het is merkwaardig dat, ondanks de huidige betekenis van de ontginningssystemen voor landschap, natuur en economie, alweer een aanzienlijke oppervlakte is gerooid om heidevelden en zandverstuivingen terug te krijgen. Zogenaamd vanwege landschap en biodiversiteit. In werkelijkheid wordt een aan vroeger herinnerend leeggeroofd landschap gemaakt. De daarmee nagestreefde starre biodiversiteit is afhankelijk van rooibouwtechnieken die we bij ontwikkelingswerk zo verafschuwen en die met continu hoge kosten gepaard gaan. Natuurlijke dynamiek wordt achtergesteld: elk heideveld en iedere zandverstuiving zal bij een natuurlijke ontwikkeling in de kortste keren spontaan weer tot bos worden, met passende natuurlijke veranderingen in de biodiversiteit. Ook economisch nut wordt verwaarloosd. Ook als er wel bos blijft staan, halen we dikwijls ongenueanceerd productieve boomsoorten weg (exotenbeleid) om plaats te maken voor minder productieve boomsoorten. We hebben een luxe probleem geschapen, dat stof tot nadenken geeft.

In dezelfde periode van de vorige eeuw werden ook bomen langs wegen, sloten, erven en dergelijke geplant. Er ontstond onder meer ons karakteristieke populierenlandschap. “Plant populieren, zij sparen en sieren” was een slogan die aansloeg. In de polders werden omvangrijke vlaktes met populier geplant. Vanwege de snelle groei en de vele toepassingen draaide onze houtindustrie tot in de jaren tachtig voor een groot deel (75%) op populierenhout. Ondertussen vindt er nog maar op bescheiden schaal herplant van populier plaats en de populierenindustrie krimpt sterk. Ook hierbij worden de dynamiek van het landschap en de benutting van hout sterk verwaarloosd.

Daarnaast plantten boeren allerlei vormen van geriefhout aan voor eigen gebruik. We koesteren die wallen, knotwilgen en dergelijke nu als cultuurhistorisch erfgoed en zijn bereid die met veel subsidie in stand te houden. Helaas daarbij te weinig beseffend dat er een noodzaak is om een aan de huidige tijd aangepaste vorm van geriefhout te ontwikkelen, die op den duur ongetwijfeld verse natuurwaarden geeft.

In de vorige eeuw hebben we dus in Nederland met het planten van bomen een aanzienlijke bijdrage geleverd aan natuur- en landschapontwikkeling, gepaard gaande met economische bedrijvigheid. We hebben dat in de aanloop naar de huidige economische crisis niet voldoende gewaardeerd. In feite hebben we een deel van de verworvenheden laten opgaan in virtuele waarden: biodiversiteit zonder natuurlijke dynamiek, rooibouw zonder het geogste product te benutten. Dit is enigszins vergelijkbaar met de manipulaties van financiële instituten die ons de kredietcrisis hebben opgeleverd.

Ook in de houtsector zijn overigens investeringen in kortetermijnplantages (teak, robinia) gepropageerd waar de beloofde hoge rendementen (soms meer dan 10%) niet waargemaakt konden worden. Plantages met bomen kunnen financieel gezien zeker renderen, maar niet met dergelijke opbrengsten. Maatschappelijk gezien zijn de rendementen veel hoger, maar dan moeten de bomen oud kunnen worden en kunnen bijdragen aan verschillende functies (hout, landschap, natuur, toerisme).

Als we meer hout willen, dan moeten we bomen planten en onze bossen en beplantingen doelgericht daarvoor beheren, zowel in Nederland als mondiaal

Vooral voorstanders van omvorming van bos in heide en zandvlakten en van het maken van zogenaamde ‘nieuwe natuur’ gaan ervan uit dat de houtvoorziening een mondiaal vraagstuk is, waarbij onze huidige 10% zelfvoorziening met hout (bijna 1 miljoen m³) weinig voorstelt. In hun optiek zouden wij geen inspanningen hoeven te doen om onze eigen houtvoorziening op peil te houden. Wat is de werkelijkheid? Wij importeren rond de 10 miljoen m³ houtequivalenten (hout en houtproducten). Daarvan is ongeveer 800.000 m³ tropisch hout dat hooguit voor de helft uit verantwoord beheerde bossen komt. Wereldwijd is er een gigantische druk op bossen en bosgronden. Het gelukt maar mondjesmaat, de grote arealen zogenaamd secundaire tropische en subtropische bosgronden (vergelijkbaar met onze woeste gronden uit de vorige eeuw) weer te bebossen. Volwaardige bossen worden voor andere teelten omgevormd (oliepalm, soja, suikerriet). De toestand van bossen, zowel in economisch als ecologisch opzicht, gaat nog steeds achteruit, terwijl de vraag naar hout en naar andere diensten uit bossen blijft toenemen.

Het is dan toch logisch om de eigen verantwoordelijkheid niet uit de weg te gaan, temeer omdat ons platteland meer economische activiteiten nodig heeft.

Daar komt nog bij dat nieuwe toepassingen van hout, onder meer voor het opwekken van energie, snel opkomen. Zoals eerder in dit tijdschrift (*Spil*, 2008, 1) werd uiteengezet, is het niet verstandig al het geoogste hout te verstoken, maar soms kan resthout toch betekenis hebben als brandstof. Bij de huidige ontwikkelingen gaan gebruikers echter wel erg gemakkelijk uit van het min of meer kosteloos ter beschikking komen van houtchips. Dit misverstand ontstaat vooral doordat in proefopstellingen snoeihout en resthout via subsidiekranen voor beheer ter beschikking staan en de oogstkosten niet in de berekeningen voor het stoken van de kachels voorkomen. Bovendien worden er onbeperkte voorraden verondersteld. Of het nu gaat om de omzetting van hout in ethanol voor autobrandstof of om het verstoken in houtsnipperkachels of warmte-krachtkoppelingen, de reeds op stapel staande investeringen zijn gebaseerd op toelevering van ‘virtuele’ houtchips.

De veronderstelde duurzaamheid gaat uit van hout dat van bomen afkomstig is die wellicht tot in de hemel groeien, maar die niet met hun wortels in de grond staan. Dit geldt zowel mondiaal als voor ons eigen land. In de pas verschenen modelstudie *Bio-based economy* wordt door het Platform Groene grondstoffen een enorme ‘milieuwinst’ verondersteld wanneer ons land grootschalig biomassa gaat toepassen. Het model levert dan de uitspraak dat we die biomassa moeten importeren. In de studie lees ik geen realistische benadering, bijvoorbeeld van de vraag hoe de benodigde hoeveelheden hout kunnen worden aangeschaft uit duurzaam in stand te houden bossen. Laat staan wat de prijs ervan zal zijn. De milieuwinst lijkt virtueel, namelijk slechts op papier veronderstelbaar.

Voor de hand liggende opties om in Nederland meer bomen te planten

Uit het voorgaande moge duidelijk zijn dat er voldoende ratio is om een voorzet te geven voor een geleidelijke aanplant van substantieel aansprekende aantallen bomen. Uiteraard

Wegbeplanting met oude populieren.

ben ik mij ervan bewust dat die ratio nog lang niet door alle betrokken partijen wordt gedeeld.

Gebiedsplannen in het kader van herinrichting en invulling van Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en Natura 2000

In actuele plannen waarbij herinrichting van platteland plaatsvindt, wordt over het algemeen weinig aandacht geschonken aan het planten van bomen. Wel worden allerlei natuurdoeltypen op voormalige landbouwgronden ontworpen. Maar het resultaat is vaak dat er zich tegen hoge kosten niet beoogde vegetaties ontwikkelen. Vooral agrariërs hebben er belang bij dat op korte afstand van hun bedrijven houtchips ter beschikking komen. Maar ook voor ander gebruik kan hout de leefbaarheid van het platteland bevorderen. Het gaat hierbij dan niet om het nabootsen van cultuurhistorische houtwallen of knotwilgen. Er kunnen zowel vlaktegwijs als langs wegen en perceelsgrenzen bomen worden geplant, liefst snelle groeiers (populier, wilg), maar ook berk, els, eik, iep, es en andere boomsoorten kunnen in aanmerking komen. Bij het ontwerp moet rekening worden gehouden met lage operationele kosten voor planten, verzorgen en vellen (toegankelijke plekken en concentratie van bomen).

Sterke punten van deze optie:

- Aanwezigheid van operationele kennis van het gebied (ontsluiting, eigenschappen van groeiplaatsen, bedrijven en hun visies en behoeften, etcetera).
- Er zijn bestuurlijke en technische werkgroepen aanwezig die over fondsen beschikken, hoewel die in veel gevallen al voor een belangrijk deel zijn besteed.
- De behoefte aan hout (tegen lage kosten) is snel duidelijk te maken.
- Per gebied is de activiteit kleinschalig aan te pakken en overzichtelijk te plannen. Professionele aannemers kunnen hier vlot op inspelen en bieden werk.
- Er is grond beschikbaar en geld gereserveerd om meer aan te kopen (EHS).

Knelpunten:

- Terreinbeherende instanties (Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, en dergelijke) en beleidsambtenaren zullen moeite hebben met de omschakeling in denken.
- Ontwerpbureaus hebben meer deskundigheid voor het ontwerpen van ‘savannes’ en dergelijke vegetatietypen dan van gewoon bos.
- Bewoners zijn nog onvoldoende voorbereid op de te ver-

*Populieren langs de rand van een akker.
(foto: Probos)*

wachten veranderingen, waarbij in plaats van soortenbeheer (elke kenmerkende flora en faunasoort het liefst elk jaar zichtbaar) habitatbeheer plaatsvindt (soorten komen en gaan in de tijd). Ook wisselt het landschapsbeeld meer met de tijd wanneer bos zich ontwikkelt.

Herstel van populierenlandschap en aankleding van bedrijventerreinen.

Vooral in Brabant, in de Achterhoek en in de polders dienen zich mogelijkheden aan om weer populieren te planten (eventueel in combinatie met het bovenstaande voorstel). Over heel Nederland zijn bedrijventerreinen gelegen waar ruimte bestaat om bomen te planten.

Sterke punten van deze optie:

- De rassenlijst voor populier bevat een ruime keuze van getoetst materiaal. Er zijn voor de verschillende groeiplaatsen geschikte klonen bekend, die in twee tot drie jaar voldoende plantmateriaal kunnen opleveren.
- Operationele kennis van de populierenteelt is (nog) beschikbaar. De activiteit is geschikt voor particulier initiatief.
- De planvorming is minder ingewikkeld dan bij de bovengenoemde optie.
- Door de snelle groei van de bomen en de vele toepassingen van populierenhout kan er vlot weer een vitale industrie ontstaan.
- Herstel van authentiek Nederlands landschap met economisch draagvlak is mogelijk. Er is geen subsidies nodig.

Knelpunt:

- Er is door voorstanders van het huidige natuurbeleid een aversie tegen populieren opgeroepen. De populier wordt voornamelijk klonaal vermeerderd, hetgeen vatbaarheid voor ziekten zou vergroten (maar de klonen zijn daarop nu juist uitvoerig getest) en aan de populier wordt slechts een economische functie toegeschreven (waarbij voorbij wordt gegaan aan de landschappelijke betekenis en aan de betekenis voor specifiek bij de populier behorende organismen als schimmels, insecten, vogels en vleermuizen).

Herbebossing van woeste gronden, zoals heide en zandverstuivingen

Het is van belang om voorbeelden van terreintypen als heidevelden en zandverstuivingen te handhaven. Ze vormen

landschappelijk karakteristieke beelden en functioneren als decor voor recreatiegebieden in Nederland. Maar de omvorming van bos om opnieuw dergelijke woeste gronden te maken is doorgesloten. Bovendien is de wettelijk verplichte compensatie (gerooid bos dient door nieuw aan te leggen bos te worden vervangen) nauwelijks uitgevoerd.

Over het algemeen zullen hiervoor langzaam groeiende boomsoorten (eik, berk en grove den) in aanmerking komen, tenzij ook betere gronden ter beschikking worden gesteld door de huidige terreinbeheerders (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Landschappen).

Sterke punten van deze optie:

- Er ontstaat bos dat aanzienlijk lagere beheerkosten met zich meebrengt dan nu voor de instandhouding van woeste gronden wordt uitgegeven.
- De planvorming is eenvoudig te realiseren, terwijl de operationele deskundigheid beschikbaar is.

Knelpunten:

- Er zal weerstand bij terreinbeherende instanties bestaan om deze woeste gronden, die tegen hoge kosten zijn gerealiseerd, weer een ruimere maatschappelijke functie te geven.
- Die weerstand is extra aannemelijk omdat de terreinbeherende instanties hun imago als (vermeende) behouders van biodiversiteit eraan gekoppeld hebben.

Hoe realistisch is het dat wij in Nederland voor meer hout zorgen?

Aan de noodzaak onze eigen verantwoordelijkheid te nemen valt eigenlijk niet te tornen. Maar in kringen van beleidsmakers, terreinbeheerders, ecologen, biologen, bos- en grondbezitters etcetera is inputsturing met subsidie ingeburgerd. Zelfs voor nietsdoen wordt geld gegeven en ontvangen. Sommige organisaties, zoals Natuurmonumenten, hebben zelfs kans gezien met de verkregen subsidies en donaties een aanzienlijk vermogen op te bouwen. Dat vermogen zou nu heel goed voor bosaanleg kunnen worden aangewend.

Het op peil brengen van onze houtvoorziening is een onvoldoende aandachtspunt gebleken. Er bestaan amper initiatieven om de houtvoorziening in Nederland meer in overeenstemming te brengen met ambitieuze plannen voor houtverbruik, waaronder energieopwekking.

Helaas is geleidelijk ook in de agrarische sector een grote aversie tegen bomen ontstaan. Ze staan in de weg en ze geven schaduw. Dit terwijl onze huidige cultuurlandschappen uit pure economische noodzaak door boeren zijn gemaakt. In die sector realiseert men zich nu onvoldoende dat bomen nut hebben en dat er zelfs geld mee te verdienen valt of dat er goedkoop mee te stoken valt.

Verschillende provincies hebben in feite voldoende middelen en gezag om er iets aan te doen. Men denkt er weliswaar aan middelen voor crisisbestrijding in te zetten, maar daarmee worden over het algemeen de hiervoor genoemde desastreuze trends versterkt. Op het gebied van natuur en landschap betekent dat voortzetting van het dure biodiversiteitsbeleid. Het gaat voorbij aan de noodzaak, met verfrissende ideeën de economie van het platteland een renderende basis te geven en op het min of meer vastgeroeste natuurbeleid te bezuinigen.

Besef van het belang van meer bomen betekent inzicht dat wij luxe moeten vervangen door nut.

Leffert Oldenkamp is freelance consultant voor bos- en natuurbeheer en redacteur van Spil.